

Some Folk Culture Elements In İbrahim Nasrallah's Novel Tuyuru'l-Hazer

Tuba Nur HEMŞİNLİ*

Abstract

It is possible to find many elements from the life, traditions and customs of the people in the works of the novelists, who were influenced by the social and cultural world of the period in which they lived and transferred them to their works. In fact, the formation of folk literature in the novel, which covers the general life of the people and deals with the cultural effects determined by the common behavior patterns that make them up, is hidden in the fact that the novel is influenced by real life and moved to a new dimension with the fiction of the author. In this respect, the novel is shaped according to the events of the period in which it was written, the author's attitude towards the events of that period, and the representation of the behavior and belief rules of the society in which he lived in the works written by the novelists. Although the novel has its own rules, it cannot be considered independently of society. From this point of view, İbrahim Nasrallah, who is considered one of the leading contemporary writers of Palestine, tries to describe the Palestinian people realistically in his novels. While doing this, he frequently refers to the folk culture, beliefs and customs of the people in his novels. In this study, it will be tried to focus on folk culture elements, folk beliefs and superstitions that the author conveyed through the people in his novel Tuyûru'l-Hazer.

Keywords: Arabic Language and Literature, Novel, Folk Culture, Folk Beliefs, İbrahim Nasrallah, Tuyûru'l-Hazer.

İbrahim Nasrallah'ın Tuyûru'l-Hazer Romanındaki Bazı Halk Kültürü Unsurları

Tuba Nur HEMŞİNLİ

Öz

Yaşadığı dönemin, coğrafyanın sosyal ve kültürel dünyasından etkilenen ve bunları eserlerine aktaran romancıların eserlerinde halkın yaşamından, gelenek ve göreneklerinden birçok unsur bulmak mümkündür. Aslında halkın genel hayatını kapsayan ve onları oluşturan ortak davranış kalıplarının belirlediği kültürel etkileri ele alan halk edebiyatının romandaki oluşumu, romanın gerçek hayattan etkilenip yazarın kurgulamasıyla yeni bir boyuta taşınmasında gizlidir. Roman, bu yönüyle yazıldığı dönemin olaylarına, yazarın o dönemdeki olaylar karşısındaki tavrına, yaşadığı toplumun davranış ve inanç kurallarının romancıların yazdıkları eserlerdeki temsiline göre şekillenmektedir. Roman kendine has kuralları olmasına rağmen, toplumdaki bağımsız olarak düşünülemez. Bu açıdan bakıldığında,

* Research asisstant, Tuba Nur HEMŞİNLİ, University of Van Yüzüncü Yıl, Faculty of Teology, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Arabic Language and rhetoric, Van, Turkey.
Araştırma Görevlisi, Tuba Nur HEMŞİNLİ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı, Van, Türkiye.

tubanursehirli@hotmail.com

ORCID 0000-0001-2658-2527

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 29 November / 29 Kasım 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 22 December / 22 Aralık 2021

Published / Yayın Tarihi: 24 January / 24 Ocak 2022

Volume / Cilt: 9; **Issue / Sayı:** 17; **Pages / Sayfa:** -239-255.

Suggested ISNAD Citation: Tuba Nur HEMŞİNLİ, "İbrahim Nasrallah'ın Tuyûru'l-Hazer Romanındaki Bazı Halk Kültürü Unsurları", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17 (Ocak-January 2022), 239-255.

www.dergipark.org.tr

Filistin'in önde gelen çağdaş yazarları arasında kabul edilen İbrahim Nasrallah, romanlarında Filistin halkını gerçekçi bir şekilde anlatmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken halk kültürüne, halkın inançlarına âdet, gelenek ve göreneklerine romanlarında sıkça başvurur. Bu çalışmada, yazarın Tuyûru'l-Hazer adlı romanındaki kişiler üzerinden aktardığı halk kültürü unsurlarına, halk inançları ve batıl inançlar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Edebiyatı, Roman, Halk Kültürü, Halk İnançları, İbrahim Nasrallah, Tuyûru'l-Hazer.

GİRİŞ

Ürdün edebiyatının önde gelen yazarları arasında kabul edilen İbrahim Nasrallah, Filistin'den tehcir edilen bir aileye mensuptur. Ailesi, 1948 yılında Kudüs yakınlarındaki Berîc köyünden çıkartılmış, kendisi de 1954 yılında Ürdün'deki Birleşmiş Milletler Filistin Çadır Kampı'nda doğmuştur. İlk orta ve lise öğrenimini burada tamamlayan Nasrallah, öğretmen enstitüsünden mezun olmuştur. İş hayatına Suudi Arabistan'da öğretmen olarak başlayan Nasrallah, iki yıl burada kaldıktan sonra, Ürdün'ün başkenti Amman'a geri dönmüş, çeşitli gazetelerde ve Ebû Şûman kurumunda çalışmıştır. Daha sonra yazarlık hayatına başlayan Nasrallah, edebiyatın farklı alanlarında eserler vermeye başlamıştır. Bugüne kadar on dört divanı, on altı romanı ve bir sinema eleştirisi yayımlanan Nasrallah'ın eserleri İngilizce, İtalyanca ve Türkçe gibi birçok dile çevrilmiştir. Nasrallah, hem ulusal hem de uluslararası şiir, eleştiri, roman, resim gibi farklı alanlarda birçok ödüle layık görülmüştür.

Nasrallah'ın romanlarını genel olarak üç kategori altında toplamak mümkündür. Birincisi, on romandan oluşan *el-Melhâtu'l-Filistîniyye* adlı seridir. Bu seri, Filistin'in son iki yüz elli yıllık tarihini ele alan birbirinden bağımsız romanlardan oluşmaktadır. Nasrallah, romanlarında Filistin'in bu süreçte yaşadığı olayları, farklı mekân ve kişiler üzerinden kronolojik olarak anlatır. Bu serideki romanlar, tarihî roman türündendir. Bu türde yazıldığı için, Filistin halkının yaşamından etkilerin görüldüğü bu romanlarda halkın kültürel yapısı, yaşam koşulları, inançları gerçekçi bir şekilde anlatılmıştır. Bu yüzden yazar, bu romanlarda halk edebiyatı unsurlarına sıkça yer vermiştir. Bu makalede incelenmeye çalışılacak olan *Tuyûru'l-Hazer* romanı, *el-Melhâtu'l-Filistîniyye* adlı bu serinin içerisinde yer almaktadır.

İkincisi, *eş-Şurufât* adı altında yine birbirinden bağımsız, Filistin'i konu edinen ve dört romandan oluşan bir koleksiyondur. Bunların dışında münferit yayımlanmış romanlar ise üçüncü grubu oluşturur.

Nasrallah, kendi hayat tecrübesinden yola çıkarak, romanlarını yazmakta ve yaşadığı dönemin izlerini eserlerine yansıtmaktadır. Onun bu yöntemini bütün eserlerinde görmek mümkündür. Nasrallah, bu yöntemini röportajlarının birinde dile getirmektedir.

1984 yılında yayımlanan ve çağdaş Arap romanları arasında en fazla dikkat çeken romanlardan biri sayılan ilk romanı *Bereyârî Humma*’da Suudi Arabistan’da öğretmenlik yaptığı dönemde onu etkileyen olayları eserine aktarmıştır. Nasrallah, bu romanın başarısını neye bağladığını soran bir gazeteciye, başarısının bir tesadüf olmadığını, yazdıklarının belirli bir kültürel birikimin ve sistematik bir çalışmanın ürünü olduğunu söyler.¹

Yaşadığı, tecrübe ettiği veya çevresinden ona aktarılan konu ve olaylarla romanlarını oluşturan Nasrallah, bu durumu *Bereyârî Humma* romanında 24-26 yaşına kadar elde ettiği tecrübelerini yazdığını, bu tecrübelerini anladığı ve yaşadığı gibi sunmaya çalıştığını ifade eder.

Modern Ürdün Edebiyatı içerisinde önemli bir yer edinen yazar, kendisinin aslen tehcir edilmiş bir Filistinli olması sebebiyle, eserlerinde Filistin’i anlatır. Kendisini Filistin davasına adanmış Nasrallah, eserlerini de bu düşünce üzerine bina eder. Yazar, romanlarında kendi kültürel dokusunu yerleştirdiği için, romanları yerellik havasındadır. Okuyucuya sunduğu sade, anlaşılır, akıcı ve gerçek hayattan aldığı örnekler sayesinde romanları okuyucu üzerinde gerçekmiş izlenimi uyandırmaktadır. Romanlarında halkın yaşadıklarına çokça yer vermesi onun halk edebiyatı unsurlarını eserlerinde kullanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Yazı hayatında Filistin toplumunun yaşanmışlıklarını önceleyen yazar, eserlerini de bu yaşanmışlıkların romanlarına yansımalarıyla oluşturur. Bu yönüyle, toplumu ilgilendiren her şeyi onun romanlarında görmek mümkündür. Filistin toplumunun yaşadığı acılar, sıkıntılar, zor şartlar altında verdikleri mücadeleler, vatanlarından çıkartılıp çadır kentlerde ve başka mekanlarda yaşamlarını sürdürme çabaları, vatan özlemi ve vatanlarına dönme arzularını romanlarında konu olarak seçerken yazar, yaşadığı veya yaşayanlardan dinlediği bu olayları kendi bakış açısıyla ve geleneğinden getirdiği değerlerle harmanlar. Yazar, inançları, geleneksel hiçbir hukukî boyutu olmayan ancak toplumda uygulama alanı bulan toplumsal kuralları, dinî ritüelleri, halkın yaşam tarzı, giyim kuşamı ve âdetleri gibi toplum için önemli olan her şeyi irdeler.

Romanlarında Filistin halkının gündelik yaşamını gerçekçi bir üslûpla anlatan Nasrallah, Filistin kimliğini, millet olma şuurunu yaşatmak ister. Ona göre millet olma bilinci, halkın birlikte yaşaması, belirli bir kültüre tarihi birikime ve belirli bir coğrafyaya sahip olmasıdır. Kendi millî değerleri içerisinde Filistin’de son birkaç yüzyıldır yaşananları gerçeğe bağlı kalarak gelecek nesillere aktarmak isteyen Nasrallah, bunu da yazdığı

¹ İbrahim Nasrallah, *Kitabu’l-Kitâbe Tilke Hiye el-Hayat...Zake Huve el-Levn* (Beyrut: ed-Dâru’l-‘Arabîyye li’-‘Ulûm Nâşirûn, 2008), 13-14.

romanlarla yapmayı hedefler. Romanlarında Filistin'de yaşanan dramlar, siyasî olaylar ve tarih adeta yeniden hayat bulur.

Tuyûru'l-Hazer adlı romanda evlerinden tehcir edilen Filistinlilerin zor koşullar altında verdikleri yaşam mücadeleleri ve yaşadıkları yerlerdeki sorunlar anlatılmaktadır. 1948'de Filistin toprakları üzerinde İsrail devleti kurulunca, Filistin'de yaşayan vatandaşların büyük çoğunluğu yaşadıkları topraklardan sürgün edilmiştir. Gidecek yerleri olmayan halk önce mağaralara sığınmış, daha sonra Birleşmiş Milletler'in kurduğu çadır kamplarına yerleştirilmişlerdir. Roman, bu dağlardaki bir mağarada doğan Sağır adlı küçük bir çocuk ve onun ailesi, komşuları, arkadaşları ve sosyal çevresi etrafında geçen olayları bireysel, toplumsal bazen de siyasî bir çerçeveden anlatır. Olaylar, Sağır'ın bebekliğinden başlayarak, mağaradan ayrılışları, çadır kente yerleşmeleri ve orada yaşadığı maceralarla gelişir. Sağır, kuşları çok sevmektedir. Ve onları avlamakta oldukça maharetlidir. Diğer çocuklar kuşları yemek için avlamakta ancak Sağır kuşları dikkatli olması hususunda uyarılmak için avlayıp serbest bırakmaktadır. Genel çerçevede bu küçük çocuğun çadır kent içerisindeki maceraları anlatılsa da yazar onun, ailesi ile çadır kampında yaşadıkları sosyal, ekonomik, çevresel sorunlara işaret eder.

İbrahim Nasrallah, romanlarında Filistin'de yaşanan olayları gerçeğe bağlı kalarak ele aldığı için, halkın günlük yaşamından, gelenek, görenek ve adetlerine kadar halk edebiyatının konusuna giren birçok veri sunar. Göçe zorlanan Filistinliler, yerlerinden çıkarıldıktan sonra, yerleştikleri mağara ve daha sonra çadır kamplarındaki yaşam mücadelesinde roman kahramanları olarak gelenekten getirdikleri alışkanlıklarını koruyarak hayatlarını devam ettirirler.

Bu makalenin konusu olan *Tuyûru'l-Hazer* romanındaki halk edebiyatı/halk kültürü unsurlarına geçmeden önce, halk edebiyatının tanımı ve konularından kısaca bahsetmek, konunun hangi çerçevede tartışılacağına sınırlarını çizmek açısından son derece önemlidir.

Halk edebiyatı, halkın meydana getirdiği, halk kültürünün oluşturduğu ve sözlü kültürün verilerini inceleyen bir edebiyat dalıdır. Halk edebiyatının sınırlarını belirlemek için söylenenin belli olmaması, sözlü kültürde ağızdan ağıza dolaşması, halk arasında yaygın olması, toplum içerisinde ifadesini bulan kültürel muhtevalı olması ve belirli bir yapısı ve unsurları olması gerekmektedir. Halk edebiyatını, halkın içinden gelen, onun zevkini dillendiren, kısmen aynı dünya görüşüne sahip kişilerin oluşturduğu anonim ve kolektif karakter taşıyan ürünlerle; efsane, destan, menkıbe, masal, hikaye, atasözü, bulmaca, mani, ninni, ağıt, inanç gibi halka mal olmuş temsiller oluşturur.

Halk bilimi, bir ülkede yaşayan halkın kültür ürünlerini, sözlü edebiyatını, geleneklerini, törelerini, inançlarını, mutfağını, müziğini, oyunlarını, halk hekimliğini inceleyerek, bunların birbirleriyle ilişkilerini belirten, kaynak, yayılım, değişim, etkileşim vb. sorunlarını çözmeye, sonuç, kural, kuram ve yasaları bulmaya çalışan bilim dalıdır.² Kısaca halk edebiyatının yazılı kültürün öncesinde oluşan toplumun her alanını ilgilendiren sözlü eserler, inanç, gelenek ve göreneklerden oluştuğu söylenebilir. Sözlü kültürde halk bir arada yaşamını sürdürürken edindiği toplumsal kurallar, onu toplumun bir üyesi yapar. Bu durum, toplumda birlik ve beraberliğin sürekliliğini sağlar. Hayatın yansıması kabul edilen romanlarda, toplumsal değerler, gelenekler, görenekler, değişimler gibi birçok unsuru görmek mümkündür.

Bu makalede, ilk olarak Nasrallah'ın *Tuyûru'l-Hazer* adlı romanındaki halk kültürü unsurlarından doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleri üzerinde durulacak, daha sonra ise halk hekimliği ve halk inanışları üzerinden halk kültürünün diğer unsurları incelenmeye çalışılacaktır.

GEÇİŞ DÖNEMLERİ

Geçiş dönemleri, insanın bu hayattaki dönüm noktaları sayılabilecek safhalarıdır. Doğum, evlilik ve ölüm geçiş dönemini oluşturan ana unsurlardır. Bu unsurlar etrafında gelişen birçok adet, gelenek, görenek, dinî ritüeller, törenler ilişkili oldukları kültür çerçevesinde farklı formlarda şekillenirler. Bu geçiş döneminde yapılan uygulamalar, daha sonra kültürel formları oluşturup toplum içerisinde bağlı kalınan kurallar silsilesini meydana getirirler. Toplumdan topluma farklı inanışlardan, adet, gelenek veya toplumsal kurallardan dolayı değişmekle birlikte, hemen her toplumda bu kuralların izini sürmek mümkündür.

Geçiş dönemi unsurlarında toplumun birçok ritüeli uygulandığından, İbrahim Nasrallah'ın *Tuyûru'l-Hazer* adlı romanında bu uygulamalar hakkında birçok bilgi ve aktarımı bulmak mümkündür. Geçiş dönemleri doğum, evlenme adetleri ve ölüm şeklinde sınıflandırılır. Şimdi sırasıyla bu unsurlar, incelenecek roman üzerinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Doğum

İnsanın hayat bağlılığı doğumu ile başlamaktadır. Doğum bir başlangıcın da müjdesini vermektedir. Bir aileyi aile yapan unsurlar arasında ailenin bir evladının olması düşüncesi

² İbrahim Abdu'l-Hâfiz, *Dırâsât fi el-Edebi's-Şa'bi* (Kahire: el-Heyetu'l 'Amme li Kusuri's-Sekâfetî, 2013), 11.

vardır. Doğum salt bir aile kurumunu ilgilendiren bir konu gibi görülse de bireyin toplumsal yönü, ailenin buna katkıları sebebiyle toplum içerisinde yeni doğan bebek için birtakım ritüeller hem doğumdan önce hem de doğumdan sonra gerçekleşmektedir. Romandaki bu ritüeller şöyle sıralanabilir:

Çocuğun doğmasının muhtemel olduğu gün Cuma günüdür. Cuma günü Müslümanlar için kutsal kabul edilen bir gündür. Ve çocuk kendi doğumunun bugün olmasını ister. Annesi daha sekiz aylık hamiledir. Ve sancıları sıklaşır. Çocuk o gün doğar. Nasrallah, bunu romanında şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Annem babama dedi ki: Yaptığın şaka hayır olmayacak. Çocuk karnımı tekmeliyor. Sanırsın ki o maymundur. Bir daha bana böyle şaka yapma. Akşam hareketlerim çok arttı. O gün Cuma günüydü. Bir ebeye ihtiyaç duyduklarının farkında değillerdi. Annem hamileliğinin sekizinci ayında olduğu için cesaretini topladı.³

Genellikle birçok toplumda görülen çocuğa hediye getirme adeti, Arap toplumunda da vardır. Sağır’ın doğumundan bir müddet sonra onu görmeye gelenler, bazı dinî ritüeller eşliğinde hediyelerini çocuğa sunarlar.

“İnsanlar, ziyaretleri esnasında, benimle meşgul olup, beni kolları arasına aldıktan sonra birbirlerine veriyorlar ve yüzüme bakıp Hz. Peygamber’e salavat getiriyorlardı. Annemin bana gelen şeker, pirinç ve para ile sevinmesine karşılık, babam ona, ‘bize getirilen bütün hediyeler bizim borç hanemize yazılmaktadır. Zamanı gelince biz de yeni doğanlara onu ödeyeceğiz.’ diyordu.”⁴

Yeni doğan çocuk kundağa sarılıp korunur. Bu âdet birçok kültürde bulunmaktadır. Nasrallah da bu romanında bu âdeti şu ifadelerle dile getirmektedir:

“Zamanın geçişinin ne anlama geldiğini o günlerde anlamıyordum. İnsanlar geliyorlar ve etrafımı sarıyorlardı. Elbisemin içerisine o zaman bilmediğim ama daha sonra para olduğunu öğreneceğim şeyleri sıkıştırıyorlardı.”⁵

Açıkça görüleceği üzere Nasrallah, halk kültürünün geçiş dönemlerinden ilki olan doğum safhasının birçok detayını *Tuyûru’l-Hazer*’de vermeye ve bunu da Sağır’ın dilinden aktarmaya çalışmaktadır.

³ İbrahim Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer* (Beyrut: ed-Dâru’l-‘Arabîyye li’l-‘Ulûmi’n-Nâşirûn, 2014), 8.

⁴ Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer*, 11.

⁵ Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer*, 11.

Evlilik

Evlilik farklı yaşam koşullarına, kültürlere sahip iki insanın birbirine bağlanması, aynı çatı altında bir ilişki kurmasıdır. Evlilik sosyal bir kurum olduğu için, tüm toplumlarda en çok önem verilen kurumların başında gelmektedir. Evlilikte iki kişi evlenmekle birlikte, aileler de evlenecek çiftlerin hayatlarında yer almaya ve onlarla sosyal ilişkiler kurmaya başlar. Bu ilişkiler evlilik gerçekleşmeden önce, düğünde ve evlilik gerçekleştikten sonra da devam eder. Toplumun en küçük yapısı olan aile bir evlilikle kurulabilmektedir. Dolayısıyla, bu müessese kurulurken sağlam temeller üzerinde kurulmasına özen gösterilir. Aileler, yeni evlenecek çift için ellerinden gelen yardımı yaparak çiftlerin mutluluğuna ortak olmaya çalışırlar.

Evlilik toplumsal bir mesele olduğundan bu süreçte hem erkek hem de kız tarafının yapacakları bazı kurallar, geleneklerin, adetlerin ve sosyal yaşam kurallarının belirlediği şekilde oluşturulur. Her toplumda olduğu gibi, Arap toplumlarında da evlilik öncesi, evlilik esnası ve evlilik sonrasında farklı âdetler sürdürülmektedir. İbrahim Nasrallah da incelediğimiz *Tuyûru'l-Hazer* romanında bu geleneklere zaman zaman yer vermiştir. Burada örnek olması açısından, kız isteme ve dul bir kadına talip olma konularını ele alacağız.

Kız İsteme Âdeti

İster geleneksel toplumlar ister modern toplumlarda olsun her döneme göre değişen birçok âdet vardır. Roman olaylarının geçtiği dönemde, evliliğin belirleyicisi olan kız isteme âdetine yer verilmiştir. Kız isteme âdeti, erkek tarafından aile büyüklerinin kızın evine gidip, evdeki kızlardan birine talip olmasıdır. Genellikle, evin büyük kızı gelen kişinin talibi olur. Ne kız ne de erkek önceden birbirlerini görürler. Gelen kişilere evin kızı ikramda bulunduğu nişanlanacak kız belirlenmiş olur. Kızı istemeye ilk olarak erkekler gelir. Düğün olduğu zaman kadınlarla birlikte yine erkekler de gelirler. Kız isteme âdetiyle ilgili bu durumlar romanda şöyle geçer:

"Dağlardan gelen bir grup, Sağır'ın annesinin evine doğru yönelir. Onları gören nine şöyle der:

- Uzaktan arkalarında hikayeleri olan, koyu renkli elbiseli adamlar göründüler.
- O zaman Sağır'ın ninesi olmayan yaşlı kadın:
- Sizin nişanlılarınız geliyor.

Dede nineye kızdı:

-Utan kadın dedi.

Ve onları karşılamak için kalktı. Onları erkekler için hazırlanan ikinci çadıra götürdü."⁶

Sağır'ın dayısı, Sağır'ın annesinden büyük olan teyzesine misafirlere çayı getirmesini söyler. O bunu reddedince de Sağır'ın 14 yaşındaki annesi çayı misafirlere götürmeyi kabul ederek, nişanlanacak kızın kendisi olduğunu belirtir.

"Henüz dayısı olmayan Sağır'ın dayısı geldi. Çayı götür Meryem dedi. Nine nişanlanacak kızın Meryem olduğunu anladı.

Silkinen Meryem orada ayaklarımı koyacağım bir duvar yok. Orası çadırdır. Kazık gibi olduğu yerde çakılı kaldı. Onlar dağıldılar, ben onlara çay ikram etmeyeceğim diye bağırdı."⁷

"On dört yaşını henüz aşmayan Ayşe yerinden kalktı. Çayı ben götüreceğim. Onlar bizim akrabalarımızdır dedi."⁸

Evlenecek kızın düğünü için erkek tarafı elinden geldiğince maddi durumuna göre kıza hediyeler getirir. Yine ekonomik duruma göre düğün merasimi gerçekleşir.

Roman, Filistin'in işgal edildiği bir zamanda evlerinden çıkarılıp dağlardaki mağaralarda, daha sonra çadır kamplarında sırası geldikçe yerleşen insanların hikayesini anlattığı için, ekonomik açıdan çok varlıklı olmayan bu insanlar asıl geleneklerinde var olan uygulamaları da yapamazlar. Evlilik sadece birkaç hediye ve bir düğün elbisesinin (gelinlik) erkek tarafından getirilmesi ile gerçekleşmiş olur.

"Uzaktan kadınları ile birlikte gelin elbisesini taşıyan bir grup geldi. Sessiz, sevinci olamayan bir kabile kınayla birlikte geldi. Sağır'ın henüz ninesi olmayan ninesi neredeyse bu duruma ağlayacaktı. Ancak, ağlayacağı şey torununun böyle sessizce evlendirilen durumu muydu yoksa böyle havada asılı kalıp, gözlerinde büyük bir taziye evine dönüşen bu geniş arazinin ortasında terk edildikleri bütün durumlar mıydı? Bilmiyordu."⁹

⁶ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 29.

⁷ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 29.

⁸ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 30.

⁹ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 31.

Yazar, insanların genellikle mutlu olduğu, birbirlerinin sevinçlerinin paylaşıldığı evlilikte bile Filistinlilerin hüznü olduklarına işaret etmektedir. Ona göre, vatanlarından sürgün edilenler, en güzel anı yaşasalar dahi vatanlarına dönmeden mutlu olamayacaklardır.

Dul Bir Kadına Talip Olma

Erkekler, kocası ölen dul kadınlara talip olduğunu belirtmek için ölen kocanın mezarının başında abayasını mezarın üzerine sererek dul kalan kadını ailesinden istediğini ima eder.

Tuyûru'l-Hazer romanında bu olay, kocası ölen Ummu Halîl'e talip olan Zevbeğe, abayasını Ummu Halîl'in ölen kocasının mezarının üstüne serdiği tek bir örnekle temsil edilir.

"Mezar toprakla örtülür örtülmez Zevbeğe eğildi ve abayasını kabrin üzerine örttü. Mezarın üzerini örtme işi sadece bir anlam taşıyordu. Mezarı örten kişi ölünün eşini ailesinden istiyordu."¹⁰

Ölüm

Ölüm, geçiş dönemi içerisinde hayatın son bulması, artık bu hayatla ilişkinin kesilmesidir. Ölüm, sevenlerin birbirinden ayrılması anlamını da içerisinde barındırır. Bu ayrılık, geride kalanların dillerine dökülen sözlerle ağıt şekline bürünür. Ölünün ardından söylenen ağıtlar ölünün dünyadaki özelliklerini veya ağıtı söyleyen kişinin ona karşı beslediği duyguları ifade eder.

Ölünün ardından akrabalarına taziyede bulunur. Taziyede söylenenlerde dinî inançlar ön plana çıkar. Romanda kabul edilen din İslâm dinidir. Taziye verirken ifade edilen cümleler bazen Kur'ân ayetlerinden, bazen hadislerden alıntılanır. Ve ölümler bu dinin ritüellerine göre gömülür. Gömme işlemi sırasında da Kur'ân ayetleri okunur. Ayetler, bu dünyanın bitip ahiret yurdunun başladığını anlatır.

Romanda Ummu Halîl'in eşi taş ocağında işçi olarak çalışmaktadır. Barutla taşları patlatan bu işçiler, ekmek parası uğruna kendilerini tehlikeye atmaktan sakınmazlar. Barutun patlatıldığı anda işçilerden bazen biri bazen de birkaçı hayatlarını kaybedebilmektedir. Ummu Halîl'in eşi de büyük bir kaya parçasını patlatırken hayatını kaybeder. Arkadaşları onun cesedini bir torbanın içerisine koyup evine taşırlar. Ev bir anda

¹⁰ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 41.

yas evine döner. Ölünün gömülmesi, taziye için ifade edilenler halk arasında yaygın kullanıma sahip ifade kalıplarıdır. Bu durum romanda şöyle ifade edilir:

"Ölünün ardından adamlar Ummu Halîl'e yaklaşırlar ve geride kalanlar için ona:

-Allah geride kalanlara uzun ömürler nasip etsin.

-Allah, bugünleri unutacağın şeylerle seni karşılaştırsın."¹¹ diyerek taziyede bulunurlar.

Ağıt

Ağıt, ölünün veya yaşanan acı olayların ardından söylenen, kişinin o andaki duygularını anlatmasıdır. Ağıt söyleyen kendi hislerini veya ölünün iyi olan hasletlerini ritimli ve acıklı bir şekilde ifade eder.

Romanda ölüm en fazla ele alınan temalardandır. Her an bir tanıdığın, sevilen birinin ölüm haberini duymak artık Filistin halkı için durumun ne kadar vahim olduğunun belirtisidir. Taş ocağında ağır şartlar altında çalışan işçilerin ölüm haberlerine karşı takınılan tavır şimdi kimin evinden ağıtların yükseleceği olur. Ölüm acısını olduğu yerde bırakıyordu. Öyle ki, kocasının ölümünün ardından Ummu Halîl'in ona yaktığı ağıt, kızını uyuturken söylediği ninni olur. Ümmü Halil kocasının ölümünden sonra, insanların evlerinde her gün aynı acılar yaşandığı için onun ölümüne en çok kendisinin üzüldüğünü ve acısını tek başına yaşadığını söyleyerek, şu ifadelerle bir ağıt yakar:

"Öldün, ancak insanlar öldüğünü hissetmediler.

Sen öldükten sonra zeytin ağacı kurudu.

Senin acına zeytin ağacı bile dayanamadı da ben nasıl dayanayım.

Senin ölümün, benim hissedip insanların hissetmediği bulutların kurumasıdır.

Senin ölümünle her şey kurudu bulutlar bile kurudu.

Senin ölümünle insanlar hiçbir şey konuşmuyorlar.

¹¹ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 34.

Sen öldüğün için ağacın dalı bile acı çekiyor.

Senin ölümünle biz ayrıldık.

Senin bedeninin parçalarını memleketine nasıl defin edeceğim.”¹²

Ölünün Gömülmesi

Ölen kişi için cenaze namazı kılınıp mezar kazılır. Ölü gömüldükten sonra hoca ölünün ardından Kur’ân’dan ayetler okur. Ölüye mezarının başında dini inançlarına göre telkin verilir.

“Adamlar dağın son eteklerindeki dikenler arasında gizlenen mezarlar için mezarlığa doğru indiler.

Mezar hazırды. Önceden giden adamlar mezarı kazmışlardı. Beyaz bir çuvala benzeyen kanlı kefeniyle onu mezara indirdiler. Onun için cenaze namazını kılmışlardı.

Hoca mezarın kenarına mezarın içerisine bakarak oturdu. İlk kez korkuya kapıldı. Belki de ilk kez bir ölüyle konuştuğu içindir. Bu ölüler duyuyorlardı. Onların kulakları vardı. Fakat Ebû Halîl’in kulakları neredeydi? Şaşırdı.

Sonunda kendine hakim olarak, imanın gücüne yapışarak, kovulmuş şeytandan Allah’a sığınarak oturdu. Etrafına baktı. Yüzlerin ona çevrilip onu izlediğini fark etti. ‘Zevbeğe’ye kim oturursa Allah onları affetsin’ deyince hepsi bağdaş kurarak oturdular. Ve hoca ölüye telkin vermeye başladı.”¹³

Halk Hekimliği

Hekimlik, insanın varoluşundan beri dertlerine, hastalıklarına çare bulmak için başvurulan bir yöntemdir. İnsan kendisini tehdit eden hastalıklara karşı tedavi yöntemleri aramıştır, aramaya devam etmektedir. Doktora ulaşma imkanının olmadığı zaman ve mekanlarda halk kendi tedavisini kendisi üstlenmiştir. Halkın geçmişten getirdiği, deneme yanılma yöntemiyle, bilimsel olmayan tedavi yöntemleri halk arasında yaygın bir şekilde kullanılır. Bu yöntemler, binlerce yıllık tecrübeler ile sözlü olarak nesilden nesile aktarılır.

¹² Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer*, 35-36.

¹³ Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer*, 40.

Bu tedavi yöntemleri ile halkın maddi ve manevi hastalıklarına karşı tedavi edici uygulamalar yapılmaya çalışılır.¹⁴

Pertev Naili Boratav'a göre halk hekimliği, "Halkın olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüdür."¹⁵

İncelenen *Tuyûru'l-Hazer* romanında halk hekimliğine dair uygulamalar tespit edilmiştir. Romanda Boratav'ın da belirttiği gibi, geleneksel halk hekimliğine maddi imkansızlık, kimliksizlik sebebiyle başvurulmuştur. Vatanlarından çıkarılan Filistinlilerin temsil edildiği romanda roman kahramanları çok kötü şartlar altında günlük yaşamlarını sürdürmektedirler. Günlük asli ihtiyaçlarını sağlayabilecek maddi imkana sahip olmayan bu kişiler, hastalıklarının tedavisinde de hastanelere gidecek imkana sahip değillerdi. Hastalıklarının tedavisinin ne olduğunu anlamadan, geleneksel yöntemlere başvurmaktadırlar.

Romanda, şiddetli karın ağrısı çeken Ayşe'nin adetinden kesildiği sürenin uzadığı ve bu süre içerisinde onun sancılarla kıvrandığı anlatılmaktadır. Sonunda ağrılarının geçmesi için Ayşe'nin halk hekimliğine başvurduğu dile getirilmektedir. Nasrallah bu durumu, şöyle aktarmaktadır:

"İlaç aramak için tek bir kapıya başvurdu Ayşe. Önce ellerini zeytinyağı ile yağladı. Sonra karnını zeytinyağıyla ovuşturmaya başladı. Eleği alarak ters çevirdi. Ön tarafından eleği karnının üzerine sıkıca bağladı. Biraz dinlendi ve bu işlemi üç kere tekrarladı."¹⁶

Ayşe'nin denediği bu yöntem, onun ağrılarını dindirmez. O, başka bir çözüm yolu arayarak, çeşitli bitkileri kaynatıp onlardan şifa umar:

"Karnını dağlamayı düşündü. Ateşten korktuğu için bundan vazgeçti. Banyo yaptıktan sonra sırtına yakı yaktı. Tedavisini başta papatya, ada çayı, kekik, sakız ağacı gibi dağdan topladığı kırk çeşit bitki ile taçlandırdı. Bütün bitkileri bir tencerenin içerisine koyup toprakla tencerenin üstünü kapattı. Bitkileri kaynatmaya başladı. Bitkiler kaynadıktan sonra Ayşe, toprak kapağı açtı. Ayakta durarak kaynayan tencereyi ayaklarının arasına

¹⁴ Mustafa Sever, "Halk Tıbbı, Halk Hekimliği" 9/17 (2015), 182.

¹⁵ Pertev Naili Boratav, *Türk Halk Bilimi II, 100 soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler,Oyunlar)* (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984), 122.

¹⁶ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 45.

koydu. Tencereden buharlar yükseldi. Bütün buhar içerisinden geçiyordu. Buhar derisini yaktı"¹⁷.

Sonuç olarak, romanın kahramanlarından biri olan Ayşe ağrılarını dindirmek için önce bildiği geleneksel ilaçları uygulamaya çalışır. Ancak, bu ilaçların hiçbiri onun ağrılarını geçirmez. Daha sonra, bir hocaya gidip muska ile tedavi olmayı düşünür. Ancak, bu düşüncesinden kocasının haberi olmadığı için vazgeçer. Doktora gitme yerine bitkilerden şifa bulacağını düşünen Ayşe aradığı şifayı bulamaz.

Halk İnanışları

İnsan düşünen, sorgulayan, akleden bir varlık olarak nitelendirilir. Bu özelliği ile o çevresinde karşılaştığı şeylere anlam yükler, onları sorgular. Sorular cevapları beraberinde getirir. Ancak cevabını aradığı sorular bazen soyut bazen somut bir gerçeğe işaret edebilir. İnsan doğası gereği inanan bir varlık olduğu için, soyut olan inancı somut bir şekilde açıklama gereksinimi duyar. Soyut olan şeylerin somutlaştırılma eylemi farklı varlıkların kutsallaştırılmasına neden olabilir.¹⁸

İnsan, her ne olursa olsun, fitraten bir şeye inanma ihtiyacı duyduğu için, dinler de tarih boyunca var olmuştur. Dinî inançla birlikte, halk arasında geleneksel olarak uygulanan inançlar ve ritüeller de vardır. Halkın kendi kültür ve geleneğinden getirdiği yaygın inanışlara halk inancı denilmektedir.¹⁹ Halk, ortak bir coğrafyada yaşayan belirli gelenek, görenek ve adetlerle birlikte birbirine bağlı insan topluluklarıdır.²⁰ Gelenekten getirdikleri inanışları daha sonraki nesillere aktaran halk inançlarını nesiller boyu devam ettirirler.

Tuyûru'l-Hazer romanında Nasrallah, birçok dini ve batıl inanç motifini kullanılır. Romanın genel yapısı içerisinde halk kültürünü vermeyi amaçlayan yazar, bu motifleri farklı işlevler için romana yerleştirmiştir.

İslâm Dinine Dair Bazı İnançlar

Roman kahramanlarını Müslümanlardan seçen Nasrallah, İslâm dininin ritüellerine romanın çeşitli yerlerinde yer vermiştir. Bazen ölünün ardından okunan ayetlerle, bazen öğüt vermek için, bazen de çocukların yaptıkları doğru olmayan davranışlarının ahiretteki

¹⁷ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 46.

¹⁸ Fatih Kandemir, "Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiyede'ki Halk İnançlarının Tarihi temelleri", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IX-1/ (2016), 98-99.

¹⁹ Durmuş Arık - Akmet Hikmet Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 13.

²⁰ Arık - Eroğlu, *Halk İnanışları El Kitabı*, 21.

karşılığı ile onları korkutmak için Kur'ân'dan ayetler roman kahramanlarının dilinden okunur.

Örneğin incelemeye çalıştığımız romanda, din dersi öğretmeninin masasının çekmecesine yılanı kıvrarak koyan Şerânî'nin öğretmenini korkutma olayı anlatılır. Ancak, öğrencinin korkutma arzusu başarısızlıkla sonuçlanır. Öğretmen bu durum karşısında İbrahim Sûresi'nin 49 ve 50. ayetlerini okuyarak, yaptığı davranışın ahiretteki karşılığının ne olacağını belirtir. Nasrallah, bu olayı şu ifadelerle dökerek dile getirmektedir:

"Din dersi öğretmeni... Kıyamet günü ile onları korkutan din dersi öğretmeni. Dünyanın zorluğundan, onun acı çektirmesinden ve insanın yaşayabileceği her şeyi değersiz gören din dersi öğretmeni şu ayeti okur: 'O gün suçluların sıra halinde zincirlere vurulmuş halde göreceksin. Onların giysileri katrandandır. Yüzlerini de ateş bürüyecektir.'" ²¹ (İbrahim Suresi 50. Ayet)

Bu olaydan sonra Şerânî okuldan uzaklaştırılmıştır. O da boş kaldığı zamanlarda kızların okuluna gidip onların okulunun etrafında dönüp durur. Onun bu hareketi Nasrallah tarafından hacda yapılan tavafa benzetilir.

"Hacılar Kabe'nin etrafında yedi defa dönüyorlar. Ancak Şerânî, kızların okulunun etrafında yetmiş defa dönüyor."²²

Romanda, Ayşe'nin olağanüstü doğumuna yer verilir. Ayşe, sancılanır ve ilk çocuğunu doğurmak için hastaneye gider. Çocuğunu doğurur ve hastaneden kaçarak evine gelir. Doktorlar bir çocuğu daha olduğunu söylerler. İkinciye de doğurur. Yine hastaneden kaçır. Doktor yine eve gelir ve karnında bir çocuğu daha olduğunu söylerler. Ayşe artık bu durum karşısında sıkılmıştır. Sığınılacak liman olarak Rabbini görür.

"Allah'tan başkasında güç ve kudret yoktur."²³ (Kehf Suresi 39.) duasını okur.

Batıl İnançlar

Halk arasında sadece dinlerin ritüellerine inanılmaz. Bazen dinlere ters düşen inançlar, halk inanışında da yerini bulur. Dini temeli olmayan bu inanışlara hurafe veya batıl inanç adı verilir. Hurafeler, halk inançlarının önemli bir özelliği olması sebebiyle, o bölgede yaşayan halkın eskiden beri inandığı uygulamaları, inançları devam ettirme özelliğine

²¹ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 234.

²² Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 235.

²³ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 138.

sahiptir. Batıl, akla sığmayan bu uygulamalar, halkın derin geleneksel yapısından geldiği için bölge insanı için bir birliktelik şuuru yaşatır.²⁴

Mitolojik hikayelerde, anlatılarda, klasik şiirde veya sanatın diğer dallarında oldukça fazla yer verilen kuşlar, tarihin çeşitli devrelerinde farklı farklı anlamlara bürünmüştür. İnsanoğlu uçan canlıya ya benzemek istemiş ya da onunla özdeşleşerek, Tanrı’ya ulaşmak için kuşları aracı seçmiştir. Kuşlar tarih boyunca insanların dikkatini çekmiştir. Onlar hakkında anlatılan hikayeler dilden dile dolaşarak, zamanla simgesel unsurlar haline gelmiştir.

İnsan çaresiz kaldığında kendini rahatlatmak bazen doğru bazen yanlış her türlü çareye başvurur. Bu anlamda, romanda çaresizlik içerisinde olan Sağır’ın babasının halası çaresizliğini giderecek her türlü yola başvurur. Halanın çocukları ya doğmadan ya doğarken ya da doğduktan kısa bir süre sonra vefat etmektedir. Çocuklarını yaşatabilmek için bir sürü tedavi yöntemi deneyen hala, en sonunda bir hocaya gider. Onun söylediği her şeyi yapar.

“Kadın etrafında anlamadığı yazılar yazılı yuvarlak kağıtlardan teker teker çocuğunu geçirir. Kağıtları elbisesinin ucundan tutarak göğüs cebine koyar. Kağıtları katlar. Aile fertlerinin her birinin boynuna bu kağıtları asar. Yastıklarının altına kurumuş kurbağa koyar.”²⁵

Küçük bir çocuk olan Sağır’ın en büyük zevki kuşlar ve onları avlayıp tekrar serbest bırakmasıdır. Bir gün paraya ihtiyacı olan Sağır, bu parayı Ummu Süreyya’nın ölen çocukları üzerinden kazanmayı düşünür. Ona gider ve ölen çocuklarına bir mesaj göndermeyi isteyip istemediğini sorar. Sağır ona çocuklarına mesaj göndermesi için kuş satar. Kuşları serbest bırakan Ummu Süreyya, bu hareketten sonra rahatladığını hisseder.

“Ummu Süreyya üç tane kuş alır. Onları serbest bırakırken derin bir nefes alır. Allah sizden razı olsun. Beni rahatlattınız. Aynı şekilde beş tane daha kuş istiyorum.”²⁶ diyerek kuşların ölen çocuklarına mesajını iletceğine inanır.

Sayılarla ilgili inançlarda bazı sayılara farklı anlamlar yüklenilmektedir. Üç, beş, yedi, dokuz, kırk gibi sayılara kutsiyet atfedilmiştir. Mesela kadınların lohusalık dönemleri kırkıncı günde biter. Ve kadının bu kırk gün içerisinde kendine çok dikkat etmesi gerekir. Halk arasında “Lohusanın kabri kırk gün açık durur.” diye bir inanış da vardır. Lohusa

²⁴ Kandemir, “Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiyede’ki Halk İnançlarının Tarihi temelleri”, 98-99.

²⁵ Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer*, 70-71.

²⁶ Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer*, 129-130.

kadının bu sürede ağır işler yapmaması, dinlenmesi ve günün belli vakitlerinde dışarıya çıkması tavsiye edilir.

Romanda, her işini kendisi halletmek zorunda kalan Ayşe karakterinin lohusalık sonrası durumuna yer verilerek, biraz dinlenmesi gerektiği vurgusu yapılır. Mağaradaki evinin etrafına duvar örmek için taş taşıyan Ayşe'yi komşusu ve en yakın arkadaşı Ummu Halil, "Sen kırklı olmadın. Kendini bu kadar yorma!"²⁷diyerek uyarır. Onun çarşı-pazar işlerini Ummu Halil yaparak ona yardımcı olur.

Buradan hemen hemen her kültürde olduğu gibi genelde Arap kültüründe özelde ise burada incelemeye çalıştığımız Filistin kültüründe hem dini inançlar hem de batıl inançlar farklı alanlarda halkın yaşamına etki etmektedir. Halk çeşitli sebeplerden dolayı batıl inançlara başvurmakta ve o inançlardan bir çözüm arayışı içerisinde olmaktadır.

SONUÇ

Çok yönlü bir edebiyatçı olan İbrahim Nasrallah, roman, hikaye, şiir ve resim gibi sanatın farklı alanlarında eserler vermektedir. Yazar, çocukluktan itibaren yaşadığı çevreyi iyi gözlemlediği ve gözlemlediği olayları romanlarına iyi bir şekilde aktardığı için, yazdığı eserlerin çoğu folklorik bir özelliğe sahiptir. Filistin'deki dramı bizzat tecrübe eden yazar, Filistin halkının yaşadığı zorlukları, haksızlıkları, acı ve kederlerini romanlarında sıklıkla işlemiş, hayatın içerisinde örnekler sunarak romanlarını oluşturmuştur. Gerçekçi, toplumsal olaylara farklı açılardan bakabilen yazar, halk kültürü öğelerini oluşturan gelenek, görenek ve âdetlere romanlarında geniş yer vermiştir.

Halk kültürü açısından incelediğimiz *Tuyûru'l-Hazer* adlı romanda yazar, geçiş dönemi diye adlandırılan doğum, evlenme, ölüm gibi evrelerde halkın âdet ve geleneklerinden yararlanarak romanda bu gelenekleri çok canlı bir şekilde hayata geçirmiştir. Doğum sonrası loğusanın nelere dikkat etmesi gerektiği, çocuğun doğumdan sonra toplum içerisinde nasıl karşılandığı ve hangi ritüellerle çocuğa yaklaşıldığı gibi konular Sağır'ın doğumu üzerinden anlatılır.

Halk hekimliği başlığı altında incelediğimiz kısımda, roman kahramanlarının hastalıklarından kurtulmak için gelenekten getirdikleri bilgilerle bu yönleme başvurduğu, ancak hastalıktan kurtulmak için halk hekimliğinin tedavi edici bir rolünün olmadığı, son çare doktora gitmek olduğu gözlemlenmiştir.

²⁷ Nasrallah, *Tuyûru'l-Hazer*, 20.

Romandaki halk inançları genel olarak, dinî ve batıl inançlar şeklinde iki kategoride değerlendirilmeye çalışıldı. Dinî inançlarda Müslüman olan halkın İslâmî eğilimleri olduğu, doğum, ölüm, cenaze vb. anlarda İslâmî ritüelleri yerine getirdikleri rahatlıkla görülebilecek unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Romanda batıl inançlar konusunda yazar halkın hurafelere olan inancına yer vermiştir. Tedavi için bir hocaya gitmek, muska yaptırmak, çocuğun yaşaması için kurmuş kurbağayı yastığın altına koymak gibi inançların romanda belirtilen batıl inançlar arasında olduğu tespit edilmiştir.

İbrahim Nasrallah, *Tuyûru’l-Hazer* adlı romanında kendisinin de bizzat yaşam sürdürdüğü çadır kentlerdeki yaşamı ele alırken, halkın kültürel dünyasını romanın içerisine gerçekçi bir şekilde aktarmıştır.

KAYNAKÇA

Abdu’l-Hâfız, İbrahim. *Dırâsât fi el-Edebi’s-Şa’bî*. Kahire: el-Heyetu’l’Amme li Kusuri’s-Sekâfetî, 2013.

Arık, Durmuş - Eroğlu, Akmet Hikmet. *Halk İnanışları El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.

Boratav, Pertev Naili. *Türk Halk Bilimi II, 100 soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1984.

Kandemir, Fatih. “Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiyede’ki Halk İnançlarının Tarihi temelleri”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* IX-1/ (2016), 97-114.

Nasrallah, İbrahim. *Kitabu’l-Kitâbe Tilke Hiye el-Hayat...Zake Huve el-Levn*. Beyrut: ed-Dâru’l-‘Arabîyye li’-‘Ulûm Nâşirûn, 2008.

Nasrallah, İbrahim. *Tuyûru’l-Hazer*. Beyrut: ed-Dâru’l-‘Arabîyye li’-‘Ulûmi’n-Nâşirûn, 6.Baskı., 2014.

Sever, Mustafa. “Halk Tıbbı, Halk Hekimliği” 9/17 (2015), 181-192.